

יחסים עסקיים בין יהודים וגויים

פתיחה

המשנה האחרונה בפרק הראשון, עוסקת באיסור השכרת מרחץ לגוי:

"ובכל מקום לא ישכיר לו את המרחץ, מפני שהוא נקרא על שמו".

בשיעור שעבר, ראינו את הדיון בגמרא בנוגע להשכרה ומכירת בתים בארץ ישראל לגוי. הגמרא מסייגת את דבריה ואומרת כי גם במקרה בו באופן עקרוני היה מותר להשכיר לגוי, יש איסור להשכיר בית מרחץ, הואיל ובית המרחץ ימשיך להיקרא על שם ישראל. כלומר, מכיוון שהעוברים והשבים יחשבו שהיהודי מפעיל את בית המרחץ בשבת, ויש כאן כעין איסור של מראית עין. הגמרא שואלת מה מיוחד במרחץ לעומת עסקים אחרים, ועונה:

"אבל שדהו לעובד כוכבים מאי? שרי, מאי טעמא? אריסא אריסותיה קעביד, מרחץ נמי אמרי: אריסא אריסותיה קעביד! אריסא דמרחץ לא עבדי אנשי" (כא:).

בניגוד לשדה בו מקובל כי יהודי יעסיק גוי שיעבוד שם כאריס, במרחץ אין זה מקובל, ולכן יש כאן חשש של מראית עין. מהי בעיית המראית עין?

מדברי המאירי עולה כי הבעיה אינה שאנשים יחשבו שמותר לעבוד במרחץ בשבת, אלא שיחשבו כי היהודי הוא זה שעובד שם בשבת ויש בכך חילול השם. כך גם עולה מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה:

"ויש בכך חילול השם למי ששומע את זה ואינו יודע שהוא שכור בידו לזמן קצוב בדמים קצובים"¹.

הרמב"ם מסביר באגרת השמד כי ישנם סוגים שונים של חילול השם. הסוג השני שמוזכר שם הוא כאשר ההמון מספרים עליו סיפורים מגנים מאוד ולמרות שלא עשה עבירה-הרי זה כבר חילל השם. טעם הדבר - "מפני שראוי לאדם שישמר מבני האדם כמו שישמר במה שבינו לבין בוראו". הרמב"ם פוסק זאת גם בדבריו במשנה תורה (הלכות יסודי התורה פ"ה) שם הוא דן בדיני קידוש השם. בתחילת הפרק הרמב"ם דן במקרים של מוות על קידוש השם, ולקראת סיום הפרק הוא מביא מקרים נוספים של קידוש השם וחילול השם:

"ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילל את השם כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר..." (הלכה יא).

הרמב"ם בסיום פירושו על המשנה אצלנו מוסיף:

"אבל בזמנינו זה הרי דין המרחץ והשדה ושאר הקניינים שוה, לפי שדרך הבעלים להשכירם, וזה מפורסם אצל כל אדם"².

אם כן בימינו עלינו לבחון כל מקרה לגופו ולראות מתי יש חשש של חילול השם ומתי הדבר ידוע לכל ואין חשש שיחשדו כי האדם עובד בשבת.

שאלה דומה מאוד למקרה זה, הופנתה לרב משה פיינשטיין. השאלה שנשאלה עסקה ביהודי שקנה בית מרחץ מגוי, ולאור בקשת העובדים, בית המרחץ המשיך לעבוד בשבת. בתשובתו מעלה הגרמ"פ מספר סיבות להקל במקרה זה:

"...וא"כ בעובדא זו שהישראל קונה העסק שהמלאכה הוא של הנכרים וכן נשאר אף אחר שיקנה והוא עסק שמצד המלאכה אפשר לסגור העסק ביום אחד בשבוע ורק שהנכרים שבעלות המלאכה הוא שלהם רוצים לעבוד בשבת ולסגור ביום אחר, הרי ודאי ששייך להיות הריחוק של כל העסק של הישראל שלכן שייך שימסור בעלות המלאכה לנכרי בעד שכר קצוב ולקבל כל ריוח כדכתבתי. ועוד נראה דבאופן כזה שהעסק הוא של נכרי והנכרי מוכר לישראל באופן שהוא יעבוד גם אח"כ כמתחלה בעד שכר קצוב יש טעם גדול להתיר אף במרחץ מאחר דהישראל לא קנה כלל את המלאכה שיהיה הוא הבעלים, אלא בעלות על המלאכה נשאר להנכרי המוכר את המרחץ שלו..."³
(אגרות משה אר"ח ח"ד, נא).

שותפות עם גוי

בהמשך, הגמרא עוברת לדון בשותפות שבין ישראל וגוי:

"...איתיביה רבינא לרבא: ישראל ועובד כוכבים שקיבלו שדה בשותפות, לא יאמר ישראל לעובד כוכבים טול חלקך בשבת ואני בחול, ואם התנו מתחלה - מותר, ואם באו לחשבון - אסור! איכסיף. לסוף איגלאי מלתא דהתנו מעיקרא הו" (כב:).

ובדומה לכך בהמשך המסכת:

"והתנן: גר ועובד כוכבים שירשו אביהן עובד כוכבים, גר יכול לומר לו: טול אתה עבודת כוכבים ואני מעות, טול אתה יין נסך ואני פירות, אם משבאו לרשות הגר - אסור!" (סד:).

הגמרא מחלקת בין מקרה בו התנו מראש על חלוקת הרווחים, לבין מקרה בו לא התנו מראש. הבעייתיות שעולה מהדברים

2 ראה בספרו של אחי הרב דרור - "מסכת עבודה זרה עם פירוש הרמב"ם מהדורה מבוארת", את הפניותיו למקורות בגאונים לפסק זה.

3 בהמשך השיעור נביא תשובה נוספת של הרב משה פיינשטיין ושם נרחיב ביסוד החילוק שהוא העלה בתשובה זו. כל המקרים שנעלה בשיעור זה מאוד שכיחים גם בארץ ישראל ובעיקר למציאות בחו"ל, וניתן לחשוב על הרבה דוגמאות ומקרים נוספים שבהם יעלו שאלות דומות.

1 וכך כתב רב האי גאון - "... ונקרא על שם ישראל כשגוי עושה מלאכה בשבת יש חילול השם בדבר מפני שנקרא על שם ישראל..." (אוצר הגאונים שבת סימן כז).

"...ליכא איסור משום דהמלאכה וההתעסקות בהעסק נמצא שהעכו"ם הוא בעלים על המלאכה וההתעסקות אף שעצם העסק הוא של ישראל ... מאחר שכל ההתעסקות הוא על הנכרי והישראל אינו אומר לו שום דעה איך להתעסק בהעסק כעובדא זו שהמנהלים עושין רק לפי דעתם כל זמן שהם מנהלים ואין צריכין לשמוע לו אם ירצה שיעשו באופן אחר... ומ"מ כיון שהעסק נעשה שרק הנכרי לבדו יתעסק בו לפי דעתו והישראל יקיים תנאי זה ולא יאמר כלום להנכרי מותר, מהטעם שהנכרי הוא הבעלים על המלאכה שזהו טעם היתר האריכות והקבלנות, שזה מותר" (אגרות משה או"ח ח"ד נד).

הרב משה פיינשטיין מביא חיזוקים לשיטתו מתשובת רב שריא גאון המובאת בבית יוסף, המבין שדין זה שווה לדין קבלנות ואריסות שמובא בגמרא שאין בכך איסור. הגרמ"פ מסייג את דבריו ואומר כי יש להיזהר שלא יהיה ניכר שהעסק שייך ליהודי.

כיוון נוסף בו ניתן לעסוק בנוגע לשאלה זו, נוגע לשאלה מהי המשמעות ההלכתית של בעלות על מניות. בכיוון זה דן המנחת יצחק, ולמסקנה הוא מתיר לאור נקודה זו (שר"ת מנחת יצחק ח"ג, א).

קבלן גוי

בעקבות קביעת הגמרא כי ניתן להתיר שותפות עם גוי במקרה שמדובר באריס, חידש ר"ת חידוש גדול:

"פסק ר"ת הלכה כרשב"ג דאמר אריסא אריסותיה קא עביד. ומתוך כך התיר לישראל שנתן ביתו לעשותו בקבלנות לבנות בו אפילו בשבת. וק"ו נמי הוא דהשתא אריסות שדה שחלק לישראל משיב במלאכה שרי קבלנות שאין בו שבח לישראל כלל במה שממנה נכרי לעשות קבלנותו לא כ"ש דנימא קבלנא קבלנותיה קעביד" (ד"ה אריסא).

ר"ת התיר לגוי לבנות בית ליהודי בשבת. לטענתו, דבר זה קל משדה הואיל ואין שבח לישראל מגוף הקרקע מכך שהנכרי ממנהר לעשות את מלאכתו. ר"ת עקבי לשיטתו ובעקבות כך הוא מפרש שהסוגיא במו"ק (יב) האומרת שאסור לבצע קבלנות עוסקת באבל, ולא בנוגע למלאכה בשבת.

שיטתו של ר"ת הינה חדשנית ולא מוסכמת על מרבית מחכמי אשכנז. כבר בתוספות אנו מוצאים את השיטות שחולקות על דבריו וכדברי תוספות - "ור' יצחק פירש דקבלנות דבית אסור והיה דוחה כל ראיות ר"ת". ר"י מחלק בין שדה שהתירו בה אריסות ובין קבלנות של בית, הואיל ולרוב בבית מדובר על שכיר יום ולא על קבלנות. יש בעיה של מראית עין שנראה כי היהודי בונה את ביתו בשבת. לעומת ר"י אשר שם את הדגש על מראית העין, ר"מ מחלק בצורה שונה אבל גם הוא אוסר קבלנות של בית:

"והר"ם היה נותן טעם דלהכי מותר באריסות שדה דכיון שאינו נוטל מעות בשכרו אלא נוטל בגוף הקרקע דמי לשותף אבל בקבלנות דבית שנוטל מעות בשכרו לא הוי כשותף ואסור".

בנוגע לשותפות עם גוי הינה כפולה: השותף היהודי יהנה מכסף שהרוויחו בשבת / מעבודה זרה, ובנוסף, חשש לחילול ה'.

מקור נוסף ממנו משמע שישנו איסור לעשות שותפות עם גוי הוא הגמרא בסנהדרין:

"מסייעא ליה לאבוה דשמואל, דאמר אבוה דשמואל: **אסור לאדם שיעשה שותפות עם הנכרי, שמא יתחייב לו שבועה, ונשבוע בעבודה זרה שלו, והתורה אמרה לא ישמע על פיך**" (סג:).

להלכה נפסק כדברי הסוגיא שלנו כי ניתן לעשות שותפות עם גוי ולחלק את הרווח שווה בשווה למרות שהמקום יפעל בשבת:

"ישראל ואינו יהודי שיש להם שדה או תנור או מרחץ או רחיים של מים בשותפות, או שהם שותפין בחנות בסחורה, אם התנו מתחלה בשעה שבאו להשתתף שיהיה שכר השבת לאינו יהודי לבדו, אם מעט ואם הרבה, ושכר יום א' כנגד יום השבת לישראל לבדו, מותר. ואם לא התנו בתחלה, כשיבואו לחלוק נוטל א"י שכר השבתות כולם, והשאר חולקים אותו..."

הגה: ויש מתירין השכר בדיעבד, אפילו לא התנו וחלקו סתם. ונ"ל דבהפסד גדול יש לסמוך עליהו; וי"א שכל זה לא מיירי אלא בשותפות שכל אחד עוסק ביומו, אבל כששניהם עוסקים ביחד כל ימי החול, ובשבת עסק האיני יהודי לבדו, מותר לחלוק עמו כל השכר, דאינו יהודי אדעתא דנפשיה קא עביד, ואין הישראל נהנה במלאכתו בשבת..." (שר"ע או"ח רמ"ה, א).

כפי שניתן לראות בהלכה זו ישנם הרבה פרטי דינים, ובהמשך הסימן אנו מוצאים הרחבות ופירוטים נוספים⁴. מדברי השו"ע עולה כי יש דרכים להקל, אך יש לזכור את המורכבות במצב זה, ואת הבעיות ההלכתיות שיכולות ליגרר משותפות זו⁵.

שאלה נוספת שעלתה בשנים האחרונות נוגעת לעסקים בבורסה. הרב משה פיינשטיין נשאל האם מותר לקנות את רוב המניות של חברה העובדת בשבת. הבעיה היא הן מצד זה שהיהודי נחשב כבעלים של החברה, ובנוסף הוא נהנה בצורה מסוימת מהרווח של העבודה בשבת. הרב משה פיינשטיין מחדש שניתן לחלק בין בעלות על המלאכה ובין בעלות כללית על החברה. היות והיום מקובל שהבעלים הינם בעלי-על והם אינם אלו שעושים את העסקים בפועל, אזי אין זה נחשב כאילו היהודי עובד ממש בשבת:

4 הדיון בנושא זה מתחיל בעקבות המקרה המופיע בתוספות (ד"ה לא יאמר) על סוגייתנו. המקרה שנידון הוא לגבי תנור שנוצר מצב שרצו לחלקו בין יהודי וגוי. ר"ת ור"י נחלקו האם דין תנור שווה לדין שדה או שמא בתנור ניתן להקל גם אם לא התנו מראש. לא הרחבנו בגוף השיעור בתוספות זה.

5 ניתן להרחיב את דיון זה לגבי שותפות עסקית עם מחלל שבת. מקרה זה הינו בעייתי יותר הואיל ומדובר ביהודי שעובד בשבת לצורך העסק המשותף. ישנם דיונים רבים בסוגיה זו, וראה את סיכום הדברים בספרו של הרב וסרמן - "דעך כמוך" בפרק "שותפות על מחלל שבת".

שלם אין חשד. לפי חילוק זה רצה המגן אברהם להתיר גם בניית בית כנסת בשבת, אך הוא אוסר זאת מטעם צדדי של חילול השם כלפי הגויים. היתרו של ר"ת פותח פתח חשש למדרון חלקלק בו הרבה עסקים היו לוקחים גויים בקבלנות והעסק/בית חרושת היה עובד בשבת. לאור פסק השו"ע אנחנו לא פוסקים כר"ת אך יש מקרים שחכמים התירו⁸.

פועלים גויים ביישוב הארץ

שאלה שעלתה מספר פעמים בשנים האחרונות קשורה לבניין בתים על ידי גויים בשבת במטרה ליישב את ארץ ישראל. הגמרא בגיטין אומרת:

"... אמר רב ששת: לומר, שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת. בשבת ס"ד? כדאמר רבא: אומר לעובד כוכבים ועושה, ה"נ אומר לעובד כוכבים ועושה; ואע"ג דאמירה לעובד כוכבים שבות, משום ישוב א"י לא גזור רבנן"^(:ח).

הגמרא מחדשת שמותר לחתום על שטר מכירה של בית בשבת על ידי אמירה לגוי משום מצוות יישוב ארץ ישראל. השאלה העולה בעקבות הגמרא היא האם ההיתר הוא רק על אמירה לצורך כתיבה, או שמא ניתן להרחיבו גם לפעולות נוספות שנעשות על ידי גוי. נביא שתי דוגמאות מעשיות לשאלה זו:

- בשנות השבעים עלתה שאלה לגבי בניית בתים ביישוב כפר דרום. בעקבות ביקור מתוכנן של שר החוץ האמריקאי במקום היה רצון לקבוע עובדות בשטח שישנם בתי קבע במקום ולא התיישבות באהלים (הרב יעקב אריאל-שו"ת באהלה של תורה או"ח סימן ל).

- שאלה נוספת שעלתה בשנה האחרונה נוגעת ליישוב עפרה: בעקבות תלונה של הארגונים 'יש דין' ו'בצלם' חששו תושבי המקום כי בג"ץ ימנע אכלוס של מספר בתים שעמדו לקראת סיום בנייתם. היישוב ראה חשיבות בהגעה לדיון בבית משפט כאשר המציאות בפועל הינה שנכנסו כבר לגור בבתיים, מתוך הבנה שבית המשפט יורה ישר על הקפאת הליכים ('הלכה ואומרים כן'- הרב גיטר, גליון צוהר לד)⁹.

בשני מקרים אלו עלתה השאלה האם מותר לקחת גוי בקבלנות במטרה שיבנה את הבתים כמה שיותר מהר, ובכלל זה גם בשבת. הגישה הרואה אפשרות להתיר מסתמכת על דברי הגמרא בגיטין, ועל פסיקת ר"ת להתיר קבלנות של גוי בשבת. למרות שהשו"ע לא פוסק כשיטת ר"ת, במקרה של צורך גדול ובתוספת של מצוות יישוב ארץ ישראל יתכן וניתן

ר"מ מחלק בין אריסות של שדה ששם העובד מקבל חלק מהתוצרת ובין קבלן שמקבל משכורת על בנייתו. יש לציין כי הדעה הרווחת בקרב חכמי אשכנז הייתה לאסור קבלנות בשבת⁶. גם ר"ת יודע שבפסקו טמון חידוש גדול והוא חולק על המסורת האשכנזית. דבר זה מובא בתשובה שמופיעה בספר הישר:

"אהבת אלופי ומורי ר' שמואל הזקיקתני לעברני על דעתי, כי בקושי גדול אני חולק על רבותי, אך ענותנותו הרהיבתני להשיב מה בלבבי. כי ל"ל דמות ישראל להניח לגוי המקבל קיבולתו לעשותה בשבתות ובימים טובים ... אבל לא נתיישר בעיני רבותינו לפי שלא העמידוה על עיקרה, ומתוך כך נראה להם שבוש. ואני מדעתי פירשתי כן ואין בה גמגום. ואלו דקדקו בה רבותינו עמדו בשמועתם כי ידעתי לשון זה של שמועה היא עיקר... ואלו בא מעשה לידי הייתי מורה לעצמי"⁷ (סימן ו).

התייחסות נוספות לפסק זה אנחנו מוצאים בסימן מח. בסימן זה ר"ת מתייחס לפסקו וכותב שאם יבוא חכם ויוכיח כנגדו הוא יחזור בו. בכל מקרה ר"ת כותב שם כי יש לצמצם את הפסק למקרים פרטיים בלבד ולא כהלכה ציבורית. בנוסף יש לבחון את האדם שבשבילו פוסקים, ובמידה ומדובר בעם הרץ אין לפסוק כך הואיל והוא יבוא לידי טעות.

כאמור, רוב חכמי אשכנז חלקו על ר"ת. בנוסף לדעת ר"י ור"מ אותם ראינו לעיל, חלקו עליו גם האור זרוע (ח"ב ב) וספר התרומה (סימן קמו).

השולחן ערוך (או"ח רמ"א) פוסק כשיטת ר"י וחושש למראית עין – "מפני הרואים שאינם יודעים שפסק". על דברים אלו מעיר המגן אברהם:

"פה בעירנו נוהגין היתר לשכור עכו"ם בקבלנות ליקח הזבל מן הרחוב והעכו"ם עושים המלאכה בשבת ואף ע"ג דמלאכה דאורייתא כדאמרין היתה לו גבשושית ונטלה חייב משום בונה דמתקן הרחוב וצ"ל דגדול א' הורה להם כך משום דבשל רבים ליכא חשדא כמ"ש ב"ד סימן קמ"א ס"ד אבל בשכיר יום פשיטא דאסור וא"כ היה נראה להתיר לבנות בית הכנסת בשבת בקבלנות ומ"מ ראיתי שהגדולים לא רצו להתירו כי בזמן הזה אין העכו"ם מניחין לשום אדם לעשות מלאכת פרהסיא ביום חגם ואם נניח אנחנו לעשות איכא חילול השם אבל תיקון הרחוב אין נקרא ע"ש הישראל כ"כ ומ"מ במקום שאין נוהגין היתר ברחוב אין להקל"^(ס"ק ח).

למרות פסק השו"ע, בעירו של המגן אברהם שכרו גויים בקבלנות והם פינו את הזבל מהאזור היהודי. המגן אברהם מצדיק את המנהג בכך שמדובר בציבור שלם, וכלפי ציבור

8 מקרה נוסף שנהגו קהילות בחו"ל להקל זה לגבי שמש של קהילה. בהרבה מקומות יש שמש/אב בית שעובד בקהילה והוא גם בא לעבוד בשבת ודווקא בשבת עבודתו מרובה. יתכן וניתן להקל על נוהג זה לאור דברי המגן אברהם.

9 ראוי לעיין במקורות בפנים גם לשם הבנת המקרים וגם להבנת מערכת השיקולים המורכבת. בשיעור זה נציג את עיקרי הדברים בקצרה. באותו גליון של צוהר התפרסם מאמר תגובה למאמרו של הרב גיטר על ידי הרב מאיר נהוראי- 'בתים בשבת על ידי גוי- האומנם מותר?!'. במאמרו הוא מדגיש את הבעיות ההלכתיות שקיימות במקרים אלו, ובנוסף לכך- המדרון החלקלק בשמירה על צביון השבת.

6 פירוט השיטות והחכמים מופיעה בספרו של פרופ' תא-שמע 'הלכה, מנהג ומציאות באשכנז' פרק ח.

7 בדברי תוספות בסוגייתנו מובא להיפך- "ור"ת אע"פ שהקל בקיבולת החמיר על עצמו וכשבנה ביתו לא הניח עובדי כוכבים לבנות בשבת אף על פי שהיו עושים בקבלנות".

להתיר. אך ישנם מספר שיקולים מדוע יש לאסור בנייה בשבת במקרה זה:

א. מדברי רש"י על הגמרא בגיטין משמע שההיתר הוא רק כאשר מוציאים את הגויים מביתם וישראל נכנס לגור שם. אך אין זה המקרה בנידון דידן.

ב. היתר קבלנות של גוי נובע מכך שהגוי פועל על דעת עצמו ולטובתו, כדי לסיים את הבנייה יותר מהר. במקרה זה הגוי לא פועל אדעתא דנפשיה אלא אדעתא דישראל. בדברי ר"ת שציטטנו קודם כתוב שההיתר הוא כשאין שבת לישראל כתוצאה מכך.

ג. הרב קוק בתשובה מתייחס לרצון לחלל שבת בשביל יישוב ארץ ישראל ויוצא כנגד כך בתוקף. הרב קוק סובר שאין להסיק מהסוגיה בגיטין עקרון כללי להתיר שבות לשם יישוב ארץ ישראל:

"...וק"ו שחלילה לעלות על הדעת שום היתר ח"ו בחילול שבת של תורה. וגם בקונה בית מן הנכרי צמצמו רבותינו הפוסקים... ואין למדין ענין של חילול שבת משום קנין בא"י כ"א לגבי שבות, שחכמים בכל מקום העמידו דבריהם במקום מצוה, ויש מקומות שאפי' לכתחילה גזרו לבטל מצוה שלא לעבור על גזירה דרבנן... וכאן גבי ישוב א"י לא גזרו, מתוך שראו שהתורה התירה חילול שבת גבי מלחמת מצוה של כיבוש א"י. והדרן לדינא שחלילה לחשוב שמותר חילול ש"ק בשביל א"י, וכמו שכתבתי" (משפט כהן סי' קמ"ו).

מאידך, ראינו בפסקה הקודמת כי המגן אברהם התיר פינוי זבל על ידי נכרי בקבלנות, כאשר סיבת ההיתר היא שבדבר של רבים אין חשש של חשד. בנוסף לכך מצאנו עוד מספר אחרונים שהתירו בענייני ציבור להשתמש בגוי (ראה באר היטב סימן תקיד).

הרב אריאל נוטה לאסור שימוש בגויים במקרים אלו, אך מוסיף:

"ומיהו לדעת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל הדבר מותר, ולמעשה, אם שעת הדחק גדולה יש לסמוך עליו" (שם).

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט *

* עורך: אביעד בינשטוק *

* *

* בית המדרש הוירטואלי *

* מיסודו של *

* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* *